

סימן יד

שינוי בדבר האבד

פתיחה

בסימנים הקודמים התבאר שבמקום דבר האבד הותרה מלאכה בחול המועד. בסימן הנוכחי יתבאר אם יש חילוק בין עבודה בתלוש לעבודה במחובר, וכן אם יש צורך לעשות את המלאכה בשינוי, והאם יש בזה חילוק בין מעשה אומן למעשה הדיוט.

א. מדברי הגמרא נראה שאין צורך בשינוי בדבר האבד

הכרעת הגמרא כר' יוסי שאין צורך בשינוי בדבר האבד

נאמר במשנה (יא ע"ב): "מי שהפך את זיתיו ואירעו אבל או אונס או שהטעוהו פועלים, טוען קורה ראשונה ומניחה לאחר המועד, דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר: זולף וגומר וגף כדרכו, ע"כ. ובמשנה שאחריה (יב ע"א) נאמר: "וכן מי שהיה ינו בתוך הבור ואירעו אבל או אונס או שהטעוהו, זולף וגומר וגף כדרכו, דברי רבי יוסי. רבי יהודה אומר: עושה לו לימודים בשביל שלא יחמיץ", ע"כ. ובגמרא (שם) התבאר שטעם ההיתר במשניות אלו הוא משום שאם לא יגמור את המלאכה ייגרם הפסד, ולכן הותרו המלאכות אע"פ שאינן לצורך המועד. ועוד התבאר שכפל המשניות בא להשמיענו שר' יוסי מיקל אף ביין שהפסדו מועט, ושר' יהודה מחמיר אף בשמן שהפסדו מרובה. ומחלוקת ר' יהודה ור' יוסי הוכרעה בגמרא: "אמר רב יצחק בר אבא: מאן תנא שינוי במועד בדבר האבד, דלא כרבי יוסי¹. אמר רב יוסף: הלכה כרבי יוסי", ע"כ. וכן פסקו בפשיטות בה"ג (סי' כ' עמ' רמ), השאלות (וזאת הברכה סי' קע), רב נטרונאי (או"ח סי' קסא), הר"ף (ו' ע"א בדפיו), הרמב"ם (הל' יו"ט פ"ז ה"ג), הר"ד (פסקים, יב ע"א ד"ה פיס"), הרא"ש (פ"ב סי' יג) והטו"ש"ע (סי' תקלח ס"א).

1. חלק מהראשונים הניחו את הפסיק אחרי תיבת דלא. והמסקנה להלכה זהה.

חידוש הריטב"א שעבודה במחובר הותרה רק בתבואה שהושלמה גדילתה

ואולם הריטב"א (שם ד"ה ואמר רב יוסף) כתב וז"ל: "ואמר רב יוסף הלכה כר' יוסי – וזה תימה גדול, דהא בריש מכילתין משמע דמשום דבר האבד לא שרין טירחא רבה, ואלו הכא קי"ל כר' יוסי. לימא דתיהוי כוליה פירקין קמא דלא כהלכתא? ויש לומר דהתם הוא במחובר שלא הגיע לכתפים² ומי יימר דאתי כדי שנטרח בו הרבה, אבל בתלוש שהוא ברשותו, אי נמי לקצור או לבצור, כגרוד דאמי ופסידתו בריא ממש, הילכך מותר. תדע, דאמרין לקמן דאיכא תנא דמפליג בין תלוש למחובר. ואף על גב דיחידאה הוא ולית הלכתא כותיה במחובר העומד לגרוד, מכל מקום הלכה כמותו במחובר שלא הגיע לכתפים, שאף חכמים מודים לו", עכ"ל. ובאמת המלאכה העיקרית שנידונה בתחילת המסכת היא השקיה, שתכליתה לשפר את הגידול העתידי ואין לה תוצאות מיידיות כמו שיש בדישה ובטחינה ובשאר מלאכות הפת.

קושי בדברי הריטב"א

אך לכאורה לא ברור מאי קשיא ליה, דניתן לומר שלא התירו ר' יוסי ורב יוסף טרחה מרובה, והנושא היחיד הנידון בדבריהם הוא האם מותר לעשות את הדבר כדרכו ללא שינוי, וזה אינו סותר כלל למשנה הראשונה במסכת שאסרה טרחה מרובה. וכבר העיר בזה השומר אמת (יב ע"ב אות ג). והדוגמאות שהמשנה מביאה הן "כדרכו" של מלאכת השקיית השדה, ובזה מסתבר שר' יוסי יודה שאסור אם זה "כדרכו", לא משום שצריך שינוי אלא משום שיש בו טרחה מרובה, דעד כאן לא התיר אלא כדרכו, ולא טרחה מרובה. וכאמור, הראשונים והטוש"ע הביאו את דינו של רב יוסף בשתיקה וללא הסתייגות. ונראה שלא התקשו בקושיית הריטב"א.

רק ר' יוסי אוסר עבודה בדבר האבד במחובר ואין הלכה כמותו

ובהמשך הסוגיה (יב ע"ב) נאמר: "רב הונא חצדו ליה חצדא במועדא. איתיביה רבה בר רב הונא לרב הונא: טוחנין קמח במועד לצורך המועד, ושלא לצורך המועד אסור. דבר שאבוד במועד מותר לעשותו במועד, דבר שאינו אבוד במועד אסור. במה

2. דהיינו שלא גדלה התבואה כל צרכה (ע"פ רש"י ב"ק צה ע"ב ד"ה המגיע).

דברים אמורים, בתלושין מן הקרקע, אבל מחובר לקרקע, אפילו כולו אבוד אסור. ואם אין לו מה יאכל, קוצר ומעמר ודש וזורה ובורר וטוחן, ובלבד שלא ידוש בפרות. אמר ליה: יחידאה היא, ולא סבירא לן כוותיה, דתניא, כלל אמר רבן שמעון בן גמליאל משום רבי יוסי: דבר התלוש מן הקרקע, אפילו מקצתו אבוד מותר. והמחובר לקרקע, אפילו כולו אבוד אסור. ואי רבי יוסי, ידוש נמי בפרות, הא אמר רב יצחק בר אבא: מאן תנא שינוי במועד בדבר האבד דלא כרבי יוסי. אמר לך: הכא נמי, כיון דכל יומא לאו בפרות דיישי, האידינא נמי לאו שינוי הוא, ע"כ.

וכתב רש"י כת"י וז"ל: "חצדו ליה חצדא – קצרו לו גוים קצירה של תבואה שלו ודבר האבד הוא", עכ"ל. ולפי זה קושיית הגמרא היא מכך שנאמר בברייתא שבמחובר לקרקע אפילו כולו אבוד אסור, והיאך קצרו לרב הונא. ותירצה הגמרא שלא אסר במחובר אלא ר' יוסי, ובזה אין הלכה כמותו, אלא מותר בין בתלוש בין במחובר. וכיון שהעמידה הגמרא את הברייתא כר' יוסי, התעורר קושי אחר, דהא בברייתא נאמר שבמקרה שמותר לדוש, אין להשתמש בפרות, והרי ר' יוסי לא מצריך שינוי בדבר האבד בתלוש? ותירצה הגמרא שאיסור הדישה בפרות אינו משום שצריך לשנות, אלא מטעם אחר. ופירש רש"י כת"י (ד"ה ידוש) שטעם האיסור הוא משום ש"אושא דמלתא הוא", עכ"ל. וכן כתבו ראשונים נוספים.

קשיים בדברי הגמרא

והנה, דברי הגמרא צריכים ביאור, דהא לכאורה ר' יוסי לא היקל בסיפא דברייתא משום דבר האבד, שהרי במחובר אסורה המלאכה לשיטתו אף בדבר האבד, ולא היקל אלא בגלל שאין לו מה יאכל והוי צורך המועד. וכן מפורש בדברי הריב"ב (ו' ע"א בדפי הרי"ף ד"ה ובלבד): "ובלבד שלא ידוש בפרות – דכיון דלאו דבר האבד הוא ומשום שאין לו מה יאכל הוא דשרינן ליה, צריך לשנות", עכ"ל. וכיוון שכן, לא מובן מדוע הקשתה הגמרא על האפשרות שר' יוסי מצריך שינוי בדישה זו, שהרי לא פטר ר' יוסי משינוי אלא בדבר האבד. ואין לומר שהיה ברור לגמרא שצורך המועד קל יותר מדבר האבד, ושכל קולא הקיימת בדבר האבד קיימת בהכרח גם בצורך המועד, דהא מעשה אומן הותר בדבר האבד³ ואעפ"כ נאסר בצורך המועד (כמבואר לעיל עמ' קצו ואילך).

3. ראב"ד ורמ"ך הל' יו"ט פ"ז ה"ב, מאירי יח ע"ב ד"ה אגרות ויט ע"א ד"ה כשתבונן, פשטות הרמב"ם בפ"ז ה"ב, רשב"א בתשובה ח"ד סי' שכו (כמבואר לעיל עמ' רט), ועוד.

ויתירה מזו יש להקשות, דכיוון שהמלאכה מותרת משום שאין לו מה יאכל, וכיון שדישה בפרות אינה מעשה אומן, לכאורה היה צריך להתיר אף ע"י פרות, דמעשה הדיוט לצורך המועד מותר ללא שינוי (וכמבואר שם), ולא ברור למה הגמרא תלתה את הקושיה על האיסור לדוש בפרות דווקא בדעת ר' יוסי⁴.

יישוב המרכבת המשנה לקושי הראשון וסייעתא מדברי המאירי

ובמרכבת המשנה (חעלמא, על הרמב"ם שם) תירץ שקושיית הגמרא מושתתת על ההבנה שר' יוסי אסר את השימוש בפרות בכל המקרים שנזכרו בברייתא, ובכלל זה האמור ברישא שבדבר האבד מותרת עבודה בתלוש, ודלא כריב"ב. וקושיית הגמרא מתייחסת לרישא של הברייתא ולא לסיפא. ובדבר האבד איכא לר' יהודה דאסר שלא בשינוי, ומובן היטב מדוע תלתה הגמרא את הפטור משינוי בר' יוסי דווקא. וכן מבואר בדברי המאירי (יב ע"ב ד"ה מי), שכתב וז"ל: "מי שהיתה לו תבואה מחוברת בקרקע, אם יש פסידא באיחורה ולא כיון במלאכתו במועד, אף על פי שאינו צריך לה במועד הרי זה קוצרה בלא שנוי, ובלבד שלא ידוש בפרות. ולא משום שנוי, שדבר האבד אינו צריך שנוי, וכן שהרבה פעמים אדם דש בלא פרות ואין דישה בלא פרות שנוי, אלא מפני שהדבר מפורסם ביותר. ואם אין פסידא באיחורה אלא שהוא צריך לה במועד שאין לו מה יאכל, אף על פי שיש לו כדי לקנות אין מצריכין אותו לקנות, ואפילו כיון מלאכתו במועד. אלא קוצר ומעמר ודש וזורה ובורר וטוחן מה שהוא צריך. ואף בזו לא ידוש בפרות", עכ"ל. ומבואר בדבריו שהאיסור לדוש בפרות מתייחס הן למקרה של מי שאין לו מה יאכל הן למקרה של דבר האבד.

4. יעוין בחזו"א (או"ח סי' קלה לדף יב ע"ב ד"ה ואי ר' יוסי) שכתב וז"ל: "צ"ע דהא ר' יוסי דוקא בדבר האבד קאמר אבל מלאכה הנעשית לצורך המועד ודאי בעי שנוי כדתנן לעיל ח' ב' ההדיוט תופר כדרכו, ועוד שנינו י"א א' עושין מעקה כו' מעשה הדיוט, וכן מבואר בתוס' לעיל י' א' ד"ה ההדיוט", עכ"ל. ולא זכינו להבין דבריו, דמי יימר לן שדישה היא מעשה אומן. ולכאורה הולכת הפרות אינה פעולה שדורשת אומנות. ובתורת המועד (עיונים, סי' ג' אות ה) כתב בדעת החזו"א "דסבירא ליה דאף כשאין ענין של מעשה אומן צריך לעשות בשנוי", עכ"ל. אך לכאורה הדבר קשה ביותר, ונסתר מהמקורות שהביא החזו"א עצמו, המתירים עשיית מעשה הדיוט כדרכו. וכבר נשאר התורת המועד עצמו בצ"ע על הבנה דומה שהעלה לעיל מינה באותו עמוד בדעת הפמ"ג והמשנ"ב, יעו"ש. ואולי החזו"א הבין את גדר מעשה הדיוט כהבנה שהובאה לעיל (עמ' רו). אך מלבד מה שהוקשה שם, הקשה בדברי יעקב (עדס, מו"ק יא ע"א ענף ו' אות ד, עמ' רמח) דהא כאן מיירי באוכל נפש, שהותר בו מעשה אומן כדרכו. וצ"ע.

קשיים ביישוב זה

אך לכאורה קשה לפרש כן, שהרי הברייתא לא אסרה אלא לדוש בפרות, ולא להשתמש בהן לשימושים אחרים. וקשה לומר שלמדו מאיסור הדישה שגם פעולות נוספות אסורות, שהרי מבחינה מציאותית הצורך לדוש אינו דבר האבד, דניתן לעכב בכמה ימים את תהליך הדישה בין בחיטה ובין בשעורה ללא שייגרם מכך הפסד. ולכאורה אין סיבה להניח שהמציאות בעבר היתה שונה מהמציאות כיום בעניין זה⁵. ושמה יש ליישב שהדישה הותרה משום שהיא חלק ממכלול הכנסת הפירות לבית או למחסן, ומכלול זה הותר משום דבר האבד, שהרי השארת התבואה בחוץ עלולה להביא להפסד. ועוד הקשה הנהר שלום (סי' תקלז סק"ה ד"ה והיום) וז"ל: "כי מי ראה כזאת, שרוצה המקשה לפרש סיפא דובלבד שלא ידוש דקאי גם אלפני פניו כי היכי דתיקשי ליה אי ר' יוסי ידוש נמי בפרות. לימא דלא קאי אלא אסיפא ולא תיקשי", עכ"ל. ואם כן יש צורך לבאר באופן אחר את דברי הגמרא.

5. ויעוין בשפת אמת (ד"ה ואי ר' יוסי) שהקשה וז"ל: "יש לתמוה דמה פסיקא לגמרא להקשות מתלוש אמחובר הא חזינין דלר' יוסי חמירא ליה מחובר דאפילו אבוד אסור אם כן יש לומר דלענין זה נמי חמור דאפילו אין לו מה יאכל בעי שינוי, ותירץ וז"ל: "אכן נראה דדישה לאו דבר שבמחובר היא, ואין הכי נמי דשרי לר' יוסי דישה אפילו יש לו לאכול אם היא דבר האבד, והא דחשיב התנא דש זורה כו' היא רק כדי לסיים שלא ידוש בפרות אבל אין זה בכלל דבר המחובר וא"כ פריך הגמרא שפיר, מיהו לענין שבת נראה דדישה נמי בכלל מילי דמחובר היא עיין שם בפוסקים בהלכות שבת", עכ"ל.

ולכאורה יש לדון על תמיהתו. שהרי מהות הדישה היא הוצאת גרעין התבואה מהקליפה המכסה אותו ע"י לחיצה וחבטה (ויעוין בזה בטל חיים שבת ח"ב סי' ה), ואם יעשו זאת במחובר, יתפזרו גרעיני התבואה בשדה ויהיה קשה מאוד לאוספם, ולכן עושים זאת בגורן. וכבר התבאר במקומות רבים שהדישה נעשית בתלוש. ז"ל הרמב"ם (פיהמ"ש פ"ה מ"ח): "ומקום הדישה נקרא גורן", עכ"ל. וכן כתבו רש"י (ב"מ ס' ע"א ד"ה מגורה), הרד"ק (ישעיה כא, י), האו"ז (ב"מ סי' קפא) והטור (ח"מ סי' רס אות ז). וז"ל הרמב"ן (ב"מ פ"ב ע"ב ד"ה ועוד כתב): "אם עשאן גורן, דהיינו שדש זורה ומירח פניו של כרי, שזוהו מירוח המוזכר בכל מקום כמו שפירשו בירושלמי", עכ"ל. ולא ברור מי הם ה"פוסקים בהלכות שבת" שכללו דישה בכלל מילי דמחובר. ואדרבה, בדברי המאירי (שבת קמ"ב ע"ב ד"ה מפרק) הובאה דעת "רבנותינו הצרפתים" שאין דישה אלא בתלוש, וכן איתא גם בחידושים המיוחסים לר"ן (שבת ע"ב ד"ה האי מאן). וכן מבואר בספרי (דברים סי' רפז) ובראשונים לענין לא תחסום שור בדישו, שדיש הוא בתלוש. ויעוין עוד בטל חיים (שם עמ' קמו-קמז). ואמנם בגמרא (שבת ע"א) נאמר שאין דישה אלא בגידולי קרקע, אך כאמור, הדישה הזו אינה נעשית במחובר אלא בתלוש. וצ"ע.

אוכל נפש נלמד בקל וחומר מדבר האבד

ונראה שהגמרא הבינה בפשטות שכיון שמדובר על צורך אוכל נפש (וכמבואר לעיל עמ' שטז), לכן אין צורך לשנות. ואוכל נפש קיל טפי מדבר האבד, שהרי מלבד מה שלצורך אוכל נפש הותרה מלאכת אומן (כמבואר לעיל עמ' רלד), הוא מתיר אף מלאכה במחובר, ואילו דבר האבד נאסר במחובר לדעת ר' יוסי, כמבואר בברייתא. וכן מציינו שלצורך אוכל נפש הותר לעשות מלאכה אף אם כיוון מלאכתו במועד⁶, ואילו בדבר האבד נאסר, כמבואר במשנה (יב ע"ב). ובנוסף לכל זה, במקרה של מי שאין לו מה יאכל, הדעת נותנת להקל טפי מסתם צורך אוכל נפש. וכן כתבו המעשה רוקח (הל' י"ט פ"ז ה"ו ד"ה ותחילה) והקרן אורה (שם⁷). והנמו"י (ו' ע"ב בדפי הר"ף ד"ה אמר המחבר) כתב וז"ל: "דבשאיין לו מה יאכל, אין דבר האבד גדול מזה", עכ"ל, ונראה שאף הוא לכך נתכוון, ואם כן יש בדבריו מקור לדברי האחרונים הללו⁸.

ואכתי קשיא מדוע ייחסה הגמרא את אי הצורך בשינוי לר' יוסי דווקא, והרי בכך לא מצאנו חולקים עליו? וכל האפשרות ללמוד מדבר האבד לצורך אוכל נפש היא רק להקל אך לא להחמיר, כך שאין להכריח שהחולקים על ר' יוסי בדבר האבד יחלקו עליו גם באוכל נפש. ודוחק לומר דהכי הוה קים להו. ומלבד זאת קשה, דכאמור, קי"ל דבמקום אוכל נפש הותר מעשה אומן ללא שינוי. ונראה ליישב שבאמת ייתכן שגם חכמים יפטרו משינוי במקרה זה, אך הגמרא נקטה מילתא דפסיקא, ולכן הקשתה על ר' יוסי דווקא.

6. רא"ש פ"ב סי' יז, מרדכי סי' תתנד, מאירי יט ע"א ד"ה כשתבונן.

7. ובהמשך דבריו התקשה הקרן אורה וז"ל: "ובאמת כבר אמרו (יב ע"א) הלכות מועד כהלכות כותי לומר שאין למידן זו מזו ובסברא כל דהו מחלקינן בינייהו... וצ"ע", עכ"ל, והיינו שאין ללמוד מכך שישנן במי שאין לו מה יאכל קולות שאינן בדבר האבד, שכל קולא שישנה בדבר האבד תנהג גם במי שאין לו מה יאכל. ולפי מה שהתבאר לעיל (סי' ד) אין זה קשה, דהמימרא דהלכות מועד כהלכות כותים לא באה לומר שאין לדמות מילתא למילתא, אלא רק לומר שהדבר דורש זהירות והשגחה רבה שהדימוי אכן נכון ושאיין סברה כל דהו לחלק. ובנידון דידן התבוננו חז"ל ועיינו וקבעו שאין סברה לחלק.

8. ובספר פירות תאנה (יב ע"ב ד"ה ולפי) למד מדברי הרא"ש (פ"ב סו"ס א) שהוא חלוק על הנמו"י, דהא כתב וז"ל: "ועני המתפרנס מן הצדקה אין כאן אבידת גופו, כי הוא ניזון מקופה של צדקה", עכ"ל.

הכרעת ההלכה שמלאכת דבר האבד מותרת אף במחובר

ומדברי הגמרא נראה ששיטת ר' יוסי לאסור מלאכת דבר האבד במחובר לא התקבלה להלכה משום שיחידאה היא. ורש"י כת"י (יב ע"ב ד"ה אבל במחובר) וראשונים נוספים אף כתבו שהמשנה בריש מו"ק מתירה להשקות את בית השלחין משום דבר האבד למרות שזו עבודה במחובר, וע"כ היא לא אתיא כר' יוסי. וכן פסקו הר"ף (ו' ע"א בדפיו), הרמב"ם (פ"ז ה"ב), הריטב"א והמאירי הנ"ל והרא"ש (פ"ב ס' יז). וממילא יש לקבוע שכן היא דעת הטור והשו"ע (סי' תקלו ס"א), שהתירו השקיה במחובר מדין דבר האבד.

לא ברור האם דברי ר' יוסי נדחו גם לעניין מקצתו אבוד בתלוש

ויש לדון האם ישנם חלקים נוספים בדברי ר' יוסי שנדחו להלכה. בפירוש מסכת משקין (ד"ה והתניא) כתב: "והתניא אבל במחובר לקרקע אפילו כולו אבד אסור, יחידא היא דמיתניא אליבא דר' יוסי", עכ"ל. ומשמע מדבריו שלא נדחו דברי ר' יוסי אלא לעניין איסור העבודה במחובר. ואולם לשון הגמרא היא: "יחידאה היא ולא סבירא לן כוותיה, דתניא, כלל אמר רבן שמעון בן גמליאל משום רבי יוסי: דבר התלוש מן הקרקע, אפילו מקצתו אבוד מותר, והמחובר לקרקע, אפילו כולו אבוד אסור", ע"כ. ומשמע מזה שכל דברי ר' יוסי הם בכלל ה"יחידאה". וצ"ע.

סיכום ביניים

לעת עתה עלה בידינו שלא נחלקו ההסברים הנזכרים אלא בהבנת קושיית הגמרא, אך מסקנת הגמרא אחת היא. ולפיה לא התחדש בסוגיה צורך בשינוי, לא בדבר האבד, לא במי שאין לו מה יאכל, ולא בהיתר אחר שקיים בחוה"מ. ואף נפסק בפירוש שאין צריך שינוי בדבר האבד, לא בתלוש ולא במחובר, ואף במי שאין לו מה יאכל אין צריך שינוי, אלא שבמי שאין לו מה יאכל, אין לעשות את מלאכת הדישה על ידי פרות משום דאושא מילתא. ולפי הנמו"י מסתבר שהוא הדין בדבר האבד. ולעת עתה אין הכרע בשאלה האם היתר דבר האבד נוהג גם במקצתו אבד או רק בכולו אבד.

ב. שיטת הרמב"ם

קשיים בדברי הרמב"ם

והנה כתב הרמב"ם (הל' יו"ט פ"ז ה"ו) וז"ל: "מי שהיתה לו תבואה מחוברת לקרקע ואין לו מה יאכל במועד אלא ממנה, אף על פי שאין כאן הפסד אין מצריכין אותו לקנות מה יאכל מן השוק עד שיקצור אחר המועד, אלא קוצר ומעמר ודש וזורה ובורר וטוחן מה שהוא צריך, ובלבד שלא ידוש בפרות. שכל דבר שאין בו הפסד, צריך לשנות. וכן כל כיוצא בזה", עכ"ל.

וכבר הקשו מפרשי הרמב"ם, שלכאורה דבריו אינם מתאימים לדברי הגמרא, שהרי בגמרא נפסק שאין צריך לשנות בדבר האבד, לא בתלוש ולא במחובר, וכפי שפסק הרמב"ם עצמו וכן"ל, והרי זו הסיבה לכך שהגמרא נצרכה לפרש שהסיבה שאין לדוש בפרות אינה מטעם שינוי, וכן"ל, ואם כן קשה על מה שכתב כאן שזה מדין שינוי. וראשון המעירים על הרמב"ם בזה הוא בעל ההשלמה בהשגותיו עליו. ומלבד זאת קשה שהרמב"ם כבר הביא את דין שינוי במעשה אומן לצורך המועד לעיל מינה (ה"ה), ומבואר שם שבמעשה הדיוט לצורך המועד אין צריך שינוי. ויש להבין למה התכוון כאן.

ביאור הכסף משנה בדעת הרמב"ם

והכסף משנה כתב וז"ל: "ואפשר שרבינו ז"ל מפרש כיון דכל יומא לאו בפרות דיישי, כלומר דלפעמים דיישי בלא פרות, אשתכח דכי דיישי בלא פרות ליכא הפסד, וכיון שכן לאו שינוי הוא, כלומר אינו בכלל מה שאמרו מאן תנא שינוי בדבר האבד דלא כר' יוסי. דעד כאן לא אמר ר' יוסי דלא בעי שינוי בדבר האבד, אלא היכא דאי משנה איכא הפסד, אבל היכא דאי משנה ליכא הפסד, מודה ר' יוסי דצריך לשנות", עכ"ל. והיינו שכוונת הרמב"ם באומרו "שאיין בו הפסד", למקרה של דבר האבד שאין הפסד אם יעשוהו בשינוי.

קשיים בהבנה זו

אך לכאורה קשה לפרש כן את דברי הרמב"ם, שהרי בכל ההלכה לא הזכיר הרמב"ם שמדובר על מקום הפסד, ואף כתב להדיא בפתיחת ההלכה שההיתר הוא משום שאין לו מה יאכל, והדגיש וכתב: "שאיין כאן הפסד". וברור שלא התכוון לומר שמדובר על מקום פסידא אך אין הפסד אם יעשה בשינוי, שהרי בתחילת

ההלכה הרמב"ם לא נחית כלל לנושא השינוי, והוא בא לחדש את עצם ההיתר לעבוד בחוה"מ. ואם כוונתו בלשון זו לומר שאין הפסד בכך שיעשה בשינוי, לא מובן כלל מה ההוה אמינא לומר שבגלל שאין הפסד בשינוי, יצריכו את האדם לקנות אוכל בשוק. ועל כרחנו שאין דברי הרמב"ם מוסבים על דבר האבד, אלא על מלאכה שהותרה משום צורך אוכל נפש. והדרה קושיה לדוכתה.

שנית, לכאורה ממוקום הלכה זו ברמב"ם נראה שלא מדובר על מקום הפסד, שהרי בהלכה ד' סיים את התייחסותו להיתר העבודה במקום הפסד, ומהלכה ה' עד הלכה ט' עוסק הרמב"ם במלאכות שהותרו משום צורך המועד ואוכל נפש. ואף מלשונו: "עד שיקצור אחר המועד" נראה שלא מדובר על דבר האבד.

שלישית, מדברי הרמב"ם לעיל מינה נראה שבדבר האבד אין צריך לשנות אפילו היכא שאין שום הפסד בשינוי, שהרי כתב (שם ה"ג) וז"ל: "שכל שיש בו הפסד אם לא נעשה, עושהו כדרכו ואינו צריך שינוי", עכ"ל. ואם כדברי הכס"מ, לא היה לו לרמב"ם להתנסח באופן חד משמעי שכזה. מה גם שלכאורה נראה פשוט שניתן להפוך זיתים בשינוי, כגון שיהפכם על ידי ידיו ללא שימוש במקלות, ואעפ"כ כתב הרמב"ם במפורש שמותר לעשות זאת כדרך שעושה בחול. ולכאורה מפורש בדבריו דלא ככס"מ.

רביעית, לא ברור מדוע הגמרא נימקה את איסור הדישה בפרות בכך שלא כל יומא דיישי בהו, ולא הסבירה בבהירות את עיקר העניין שהשינוי אינו מביא לידי הפסד. וגם קשה מלשון הגמרא "לאו שינוי הוא", דלפי דבריו יוצא שזה כן שינוי אלא שאין כאן הפסד. ויעוין עוד בזרע אברהם (כטורזא, לשונות הרמב"ם הל' יו"ט פ"ז ה"ו) ובחוה"מ כהלכתו (פ"ב ביאורים סק"ג) שהאריכו להקשות על הכס"מ.

ואמנם הר"ן (יב ע"ב ד"ה כיון) כתב: "דעד כאן לא קא שרי ר' יוסי בלא שינוי אלא בדבר שאי אפשר בלאו הכי, אבל באפשר לא. והיינו טעמא דדישה בפרות משום דאוושה מילתא", עכ"ל. וכן כתב במקום נוסף (יא ע"ב ד"ה ר' יוסי). ודבריו מהווים בית אב להבנת הכס"מ ברמב"ם. אך רוב הקשיים על הכס"מ הם מדברי הרמב"ם עצמם ולא קשיים על הבנה הזו כשלעצמה, והם עדיין קשים. ובכל מקרה אין הסבר הר"ן תואם לגמרי להסבר הרמב"ם, דמדברי הר"ן נראה שאלמלא הטעם דאוושה מילתא לא היה צורך בשינוי, ודלא כרמב"ם שכתב שתמיד צריך לשנות.

ביאור הלחם משנה בדעת הרמב"ם

והלח"מ כתב וז"ל: "הנראה אלי בדעת רבינו ז"ל שהוא סבור דמדאמר רב יוסף דהלכה דכל דבר האבד אינו צריך שינוי, משמע דאם אינו דבר האבד צריך שינוי. ומפני כן פסק דכל דבר שאינו אבוד צריך שינוי... וכתב רבינו ז"ל דצריך שינוי מפני שאין בו הפסד, כלומר שאינו דבר האבוד, ועד כאן לא קאמר ר' יוסי דאינו צריך שינוי אלא בדבר האבוד, אבל דבר שאינו אבוד צריך, עכ"ל.

קשיים גם בהבנה הזו

אך לכאורה גם הסבר זה קשה. לאורך מסכת מועד קטן נשנו מקרים רבים של היתרי מלאכה בחוה"מ שאינם משום הפסד, ובאף אחד מהם לא מצאנו שצריך לשנות מלבד מעשה אומן לצורך המועד, וכנ"ל. וכאמור, הרמב"ם עצמו התיר לעיל מינה (ה"ה) מעשה הדיוט כדרכו ולא הצריך שינוי. ולדברי הלח"מ לא היה לו להתיר בזה אלא בשינוי. ועוד קשה, דלא מובן כיצד ניתן ללמוד מדברי ר' יוסי ורב יוסף בעניין דבר האבד, שבכל שאר ההיתרים שישנם בחול המועד צריך שינוי. דהם לא התייחסו אלא לדבר האבד, ואין לנו בו אלא חידושו.

ביאורי הלחם משנה לאיסור הדישה בפרות

ועוד קשה על הסבר הלח"מ, דבגמרא נאמר להדיא שהאיסור לדוש בפרות אינו נובע מהצורך לשנות. והלח"מ התייחס לכך וז"ל: "ואם תאמר: אם כן איך קאמר רבינו ז"ל ובלבד שלא ידוש בפרות, דמשמע דכשלא ידוש בפרות בלבד סגי, הא אפילו אי לא ידוש בפרות, מכל מקום לא סגי בהכי דאין זה שינוי כדאמרו בגמרא? ונראה לי דהכי קאמר: ובלבד שלא ידוש בפרות משום דכל דבר שאינו אבוד צריך שינוי, ואם ידוש בפרות לא מבעיא דאינו שינוי אלא אדרבא אוושא מילתא טפי. אי נמי דרבינו לא איירי אלא בזמן הזה שהכל דשין בפרות ומשום הכי הוה שינוי דאין דרכנו כמו בזמן הגמרא לדוש במקלות", עכ"ל.

קשיים בשני ביאוריו

אך לכאורה גם בזה קשה להבין את דבריו. על ההסבר הראשון קשה לכאורה, דאם באמת צריך שינוי כיוון שמדובר על דבר שאינו אבד, ודישה שאינה בפרות

אינה שינוי, לא מובן כיצד הסתפקה הגמרא בכך שלא ידוש בפרות. ועל כרחנו שהגמרא לא הצריכה שום שינוי, וממילא לא מובן כיצד תירץ הלח"מ את הקושיה שהעלה. וגם ברמב"ם נראה ברור לכאורה שההימנעות מדישה בפרות היא ההגבלה היחידה, ואין צורך בשינוי אחר זולתה. וגם ההסבר השני, שדברי הרמב"ם מתייחסים לזמנו ולא לזמן התלמוד, אינו מחוור לכאורה. דסוף סוף בגמרא מפורש שאין צריך שינוי בדישה, ולא ברור אפוא מה מקורו של דין הרמב"ם ש"בזמן הזה שהכל דשין בפרות" צריך שינוי. וצ"ע.

קשיים גם בביאור הברוך השם בדעת הרמב"ם

ובשו"ת ברוך השם (חידושי רמב"ם סי' ו) כתב וז"ל: "יש חילוק, שאם דש הרבה צריך לדוש בפרות, ואם דש מעט די לדוש במקלות, משום הכי תני כאן דבמועד לא ידוש בפרות, דלא נשתנה דין מועד משאר יומא אלא כמו שבכל יום שאם אינו צריך להרבה רק לאכילת יום אחד הא דרכו לדוש במקלות ולא בפרות, כמו כן ביו"ט. והשתא ניחא נמי דברי הר"מ שהוצרך לסיים מה שהוא צריך, פירוש משום דאחר כך מסיים הר"מ ובלבד שלא ידוש בפרות, ובירושלמי (פ"ב ה"ד) מבואר דדוקא ליחיד אבל לרבים מותר, משום הכי דייק מה שהוא צריך, דוקא יחיד אבל רבים אין חילוק בין יו"ט לשאר ימות החול", עכ"ל.

ואולם לכאורה קשה להסביר כך. ראשית, לפי הבנה זו דישה במקלות אינה שינוי אלא זוהי דרך הדישה ליחיד, וכפי שכתב להדיא "דלא נשתנה דין מועד משאר יומא", ולא מובן איך זה נכנס בלשון הרמב"ם שכתב להדיא שצריך שינוי. והרי כל הקושי ברמב"ם היה מכך שכתב שיש כאן דין שינוי ולא פירש כרש"י ושאר הראשונים שאיסור הדישה בפרות הוא משום אוושא דמילתא. שנית, אם אכן "דרכו לדוש במקלות ולא בפרות", לא ברור מה צורך ראתה הברייתא להודיעו שאסור לדוש בפרות, הא אין דרכו בכך. ודברי הירושלמי מעצימים את הקושי הזה, דדווקא דישה לרבים שדרך לעשותה בפרות לא נאסרה. ונמצא שדברי הברייתא מתייחסים דווקא למציאות הפחות שכיחה שבה אדם מעוניין לדוש כמות מועטת על ידי פרות, ולא למציאות השכיחה. וזה דוחק גדול. אמנם בשיטת תר"י מפרש (יב רע"ב ד"ה כיון) מבואר בזה כדבריו, דכתב "שאינ רגילות לדוש בפרות אלא דבר מרובה". שלישית, מדבריו נראה שדישה בפרות היא חומרא ולא קולא, והיינו משום שהיא שינוי מהרגילות. ובגמרא אין נראה כן, ובפרט קשה להבין כך ברמב"ם שכתב: "ובלבד שלא ידוש בפרות". וצ"ע.

ביאור הקרן אורה וסיעתו בדעת הרמב"ם

ובקרן אורה (יב ע"א סד"ה מאן תנא) כתב לאחר דבריו הנ"ל⁹ וז"ל: "וכל זה לר' יוסי, אבל לדידן דקיי"ל דדבר האבד מותר אפילו במחובר, אם כן שפיר מצינן למימר דדבר האבד עדיף מצורך שאין לו מה יאכל, ובדבר האבד אין צריך שינוי אבל לצורך שאין לו מה יאכל צריך שינוי, ואיכא איסור לדוש בפרות משום שינוי אפילו במקום דכל יומא דיישי בפרות, וזהו שכתב הרמב"ם ז"ל שכל דבר שאין בו הפסד צריך לשנות", עכ"ל. וכן כתבו הנהר שלום (סי' תקלז סק"ה ד"ה ולפי מיעוט דעתו), הזרע אברהם (כטורזא, לשונות הרמב"ם הל' יו"ט פ"ז ה"ו) והיד פשוטה על אתר. והיינו שכל הכרח הגמרא שאין צריך שינוי במי שאין לו מה יאכל, התבסס על כך שבדבר האבד אין צריך שינוי, ושאוכל נפש קיל מדבר האבד שהרי הותר במחובר. וכיון דאנן קיי"ל שדבר האבד מותר אף במחובר ודלא כר' יוסי, שוב אין סיבה לומר שלא בעי שינוי, וניתן לפרש את איסור הדישה בפרות משום שינוי, וכפי שהבינה הגמרא מעיקרא.

קושי בביאור זה

אך לכאורה גם בזה אין מזור לדברי הרמב"ם. דהא הגמרא קבעה שבעל הברייתא האוסרת דישה בפרות הוא ר' יוסי, והיא לא חזרה בה מהקביעה הזאת. וקביעה זו מוכרחת, שהרי ברישא של הברייתא נאמר להדיא שאסור לעבוד במחובר בדבר האבד, שזו דעת ר' יוסי. וכיון שכך, העובדה שנקבעה הלכה דלא כר' יוסי בעניין העבודה במחובר לא אמורה ולא יכולה להשפיע על פירוש הברייתא ועל ייחוסה לר' יוסי. ויצוין כי ברייתא זו הובאה גם בתוספתא (מו"ק פ"א ה"ז), וגם שם מבואר ברישא שאסור לעבוד במחובר לצורך דבר האבד. וצ"ע.

הבנת השלמי תודה בדברי הרמב"ם

והנה, כתב בספר שלמי תודה (דאנה, חידושים על הרמב"ם פ"ז ה"ו) וז"ל: "עייין בהכסף משנה, ועייין להריטב"א בחידושו למו"ק, ודו"ק", עכ"ל. ונראה שכוונתו

9. שאוכל נפש נלמד בק"ו מדבר האבד, משום שהוא הותר במחובר ודבר האבד נאסר במחובר לפי ר' יוסי.

למה שכתב הריטב"א (יב ע"ב ד"ה אי) וז"ל: "אי ר' יוסי ידוש נמי בפרות"¹⁰ – בשלמא לדידי הא תנא רבנן היא סבר לה כר' יוסי לענין מחובר ופליג עליה לענין שנוי, וכיון דרבנן היא הלכתא כוותיהו לענין מחובר מיהת¹¹, אלא לדברך דאמרת יחידאה היא ור' יוסי ממש, ידוש נמי בפרות. ופרקינן דכי הא לא חשיב שנוי, דאפילו בחול איכא טובא דדישי בלא פרות", עכ"ל.

ומבואר בדבריו שרבה בר רב הונא הוא זה שהקשה על אביו, ואין זה בירור של סתמא דגמרא. ורבה בר רב הונא הבין שהברייתא אינה יחידאה, ולכן הוא נוקט לשון "אי ר' יוסי", כי לשיטתו הברייתא אינה דר' יוסי אלא היא נאמרה על ידי תנא שסבר כר' יוסי בעניין עבודה במחובר וכר' יהודה בעניין שינוי. ולכן הוא מקשה על תירוצו של אביו שר' יוסי היא, שאם כן "ידוש נמי בפרות", אך לפי הבנת רבה בר רב הונא עצמו, איסור הדישה בפרות אכן נובע מדין שינוי¹². וכן כתב ר"ש בן היתום: "אמר ליה רבה בנו: [אי] רבי יוסי היא, ידוש בפרות".

ביאור שיטת הרמב"ם לפי זה

ולפי זה יתיישב קושי נוסף. לעיל (עמ' שיח) הועלתה השאלה מדוע הגמרא תולה את הקושיה על איסור הדישה בפרות בר' יוסי דווקא, והרי במקום אוכל נפש לכו"ע אין צורך בשינוי. והתבאר שהגמרא נקטה מילתא דפסיקא, דלר' יוסי ברור שאין צריך שינוי, ולמרות שחכמים מודים לו, בחרה הגמרא להקשות דווקא עליו משום שאמר זאת להדיא. אך תירוץ זה אינו מרווח, דאם הדין דין אמת לכו"ע, לא היה לה לגמרא לתלותו בר' יוסי.

אמנם, הרמב"ם (שם ה"ו) פירש שהביטוי אין לו מה יאכל אינו מתייחס לעני שאין לו אוכל כלל, אלא לאדם שאין אוכל בביתו אך יש בידו אפשרות לקנות אוכל. ובשביל אדם כזה העבודה כבר אינה בגדר צורך אוכל נפש. והסיבה שמותר

10. כצ"ל. לפנינו: בפירות, וכן בסמוך.

11. כצ"ל. לפנינו: מיחת.

12. הדברים קרובים להבנת הקרן אורה וסיעתו שהרמב"ם לא קיבל את פירוש הגמרא לאיסור הדישה משום שאיסור זה אזיל כשיטת ר' יוסי ואינו אליבא דהלכתא, אך בעוד שהקרן אורה וסיעתו ביססו את הדברים רק על העובדה שאין הלכה כר' יוסי, לפי הריטב"א ישנה שיטה בגמרא עצמה שהבינה אחרת את איסור הדישה, ואם כן אין פער בין דברי הרמב"ם ובין דברי הגמרא.

לו לעבוד במועד היא אך ורק משום שהוא חוסך בזה את ההוצאה הכספית שהיתה אמורה להיות לו אם היה קונה אוכל בכספו. ולכן ההיתר לעבוד הוא לא מדין צורך המועד ואוכל נפש אלא מדין דבר האבד. וכיון שכך, הבינה הגמרא שלרבנן דר' יוסי איסור הדישה בפרות הוא מדין שינוי הרגיל שישנו בדבר האבד, ודווקא לר' יוסי היה קשה מדוע אסור לדוש בפרות. וזה מה שהקשה רבה בר רב הונא על אביו.

ביאור מה שכתב שכל דבר שאין בו הפסד צריך לשנות

ולפי זה מה שכתב הרמב"ם שכל דבר שאין בו הפסד צריך לשנות, אין הכוונה לכל צרכי המועד מלבד דבר האבד. אלא הכוונה למצב של מניעת רווח. שהוא יכול לחסוך את הקניה על ידי שיקח מהתבואה שלו, אך אין כאן הפסד, דיוכל לקצור את התבואה גם לאחר המועד. והוא רק מנסה לחסוך את הקניה. וכיון שאין כאן הפסד אלא מניעת רווח, לכן כתב הרמב"ם שאין זה הפסד. ומיושבת היטב הסתירה מהלכה ה', משום שאין מדובר בצורך המועד רגיל.

ובהמשך דבריו (שם ה"ח) כתב הרמב"ם שמותר להערים, דהיינו להכין מאכל אפילו שיש לו בביתו מאותו מאכל, בתנאי שלא תהיה ההערמה ניכרת. ומפורש יוצא מדבריו שהערמה הניכרת אסורה. דכיון שניתן להשיג בהיתר את המאכל, אין הכנתו בגדר מלאכת אוכל נפש שהותרה בחול המועד. ונראה שהוא הדין בנידון דידן, דכיון שיש בידו אמצעים לקנות, ואת התבואה הוא יוכל לקצור גם לאחר המועד, אין הצורך לקצור אלא בגדר הרווחה. ולא הותרה מלאכה כדרכה לצורך הרווחה, אלא בשינוי. ונמצאו דברי הרמב"ם מתאימים לדברי הראב"ד (ה"ד לעיל עמ' רצו) שכתב שלא הותרה במקום מניעת רווח אלא פרקמטיא, ולא מלאכה גמורה כדרכה.

קשיים גדולים בהבנה זו

דא עקא, דאנן קי"ל כר' יוסי דלא בעי שינוי בדבר האבד. ולכאורה אין אפשרות לנקוט בזה כהבנת רבה בר רב הונא וכתנא שאוסר עבודה במחובר אך מצריך שינוי בדבר האבד. ולכאורה על כרחנו צריך לבחור בין הבנת ר' יוסי שאיסור הדישה בפרות הוא משום אוושה דמילתא, ובין דחיית הברייתא מההלכה. והגמרא שללה את האפשרות לומר שהצורך בשינוי הוא רק בגלל שזו מניעת רווח ולא הפסד. ובזה עדיין לא נתיישבו דברי הרמב"ם. ועוד קשה, שאם

ההיתר אינו מדין אוכל נפש לא מובן לכאורה מדוע שדבר האבד יהיה אסור במחובר ואילו חיסכון של הוצאה כספית יהיה מותר במחובר (דהותרה הקצירה באין לו מה יאכל). וצ"ע.

אפשרות נוספת בביאור דברי הרמב"ם

דרך אחרת בהבנת דברי הרמב"ם מתבססת על מה שכתב המרכבת המשנה הנ"ל, שקושיית הגמרא "אי ר' יוסי ידוש נמי בפרות" אינה מתייחסת לסיפא של הברייתא העוסק באין לו מה יאכל, אלא רק לרישא של הברייתא העוסק בדבר האבד, ולפי זה באמת לא נאמר בסיפא פטור משינוי, וקם דינא שאין לדוש בפרות משום שצריך לשנות. אך עדיין לא מיושב בזה מדוע צריך שינוי במלאכת הדיוט לצורך אוכל נפש.

קושי בדברי רבינו שמריה שמצריך שינוי בדבר האבד

והרוקח (סי' שח"ג) כתב וז"ל: "רבינו שמריה התיר לכתוב משכונות בחולו של מועד על ידי שינוי משום דדבר האבד הוא. ואף על גב דאמר בתוספו' כותב אדם חשבונותיו במועד וכותב יציאותיו במועד, יש לומר שהוציא יציאותיו שיש לו להוציא והכל משום שמחת יום טוב, אבל משכונות לא. ואפילו הכי משום דבר האבד מותר", עכ"ל. וכבר הקשה הב"י (סי' תקמה אות ד' ד"ה מותר) על דבריו, שלא מובן למה הצריך שינוי. ולעיל מינה (סי' שז) פסק הרוקח להדיא כר' יוסי שאין צורך בשינוי. והט"ז (שם סק"ו) תירץ על פי הבנת הכס"מ ברמב"ם שהיכא שאפשר לשנות בדבר האבד ללא שיגורם מכך הפסד, יש חיוב לעשות כן¹⁴. אך לעיל התבאר שהבנה זו קשה ברמב"ם, ואף הר"ן דאזיל בדרך זו לא הצריך שינוי אלא משום אוושה דמילתא. ויעוין להלן (עמ' שלב) בביאור דברי רבינו שמריה.

13. יעוין לעיל (עמ' רמד) בנוגע לנוסח דברי הרוקח הללו.

14. והכנה"ג (סי' תקמה הגב"י סק"ה) כתב: "אפשר דס"ל כהרמב"ם בפ"ז שכל שאין בו הפסד אין צריך לשנות, וכבר הביאו החכם בסימן הנזכר וכאן שכחו. הגהה כתיבת יד", עכ"ל. ונראה שנפלה ט"ס בדבריו וצ"ל שכל שאין בו הפסד צריך לשנות, וכדברי הט"ז, ו"החכם בסימן הנזכר" הוא מרן בכס"מ.